

שלוש התפילות בשבת

הרב אליקים לבנון

ראשי פרקים

- א. סדר התפילות במעגל השנה
 ב. הטבע ומה שמעליו
 ג. בין שבת ליום טוב
 ד. שלש התפילות בשבת

א. סדר התפילות במעגל השנה

בכל יום מימות השנה אנו מתפללים שלוש תפילות: ערבית, שחרית ומנחה. בימים מיוחדים – שבתות, ימים טובים וראשי חודשים – מתפללים גם מוסף, בגלל קרבנות המוספין שהיו מקריבים בבית המקדש. ביום הכיפורים מוסיפים עוד תפילה חמישית, נעילה. ברור שיש הבדל בתפילות המוספין בין הימים השונים מפני שהקרבנות משתנים בין הזמנים. אולם בשאר התפילות, ערבית, שחרית ומנחה, נוסח תפילת העמידה זהה בכל ימות השנה, ושלוש התפילות בימי החול הם של תשע עשרה ברכות. ביום טוב, בר"ה וביוה"ב, גם בהם נוסח העמידה זהה בשלוש התפילות. שונה הדבר בשבת. בערבית מתפללים את ברכת 'אתה קידשת', בשחרית – 'שמח משה' ובמנחה 'אתה אחד'. כותב הטור¹:

"ומה שתיקנו בשבת שלשה ענייני תפילות: אתה קדשת, ישמח משה, אתה אחד, וביום טוב לא תקנו אלא אחת – אתה בחרתנו, מפני שאלו שלש תפילות תקנום כנגד שלש שבתות: אתה קדשת, כנגד שבת בראשית, כמו שמוכיח מתוכו. ישמח משה, כנגד שבת של מתן תורה, דלכולי עלמא בשבת ניתנה תורה. ואתה אחד, כנגד שבת של עתיד".

הטור מקצר במילים ונותן לנו תשובה חלקית כנגד מה נתקנה כל תפילה בשבת. אך עדיין חסרים אנו את ההסבר הראשוני, מדוע ראו לנכון החכמים לתקן תפילות שונות כנגד השבתות הללו? המהר"ל² אף הוא עומד על השוני בין התפילות, וכותב ש"כל תפילה עניין מיוחד. ואלו ג' תפילות מורין על שלש מדרגות השבת, שכל אחת זו למעלה מזו". דברי המהר"ל פותחים לפנינו פתח להרחבה של תפילות השבת ולהבנתן.

1. טור או"ח רצ"ב. 2. דרך החיים, בפתיחה: "כל ישראל יש להם חלק...". ד"ה "הנה".

ב. הטבע ומה שמעליו

מערכת הטבע, שמש, ירח וכוכבים מסדרת לנו את הזמנים בשני תחומים: השמש נותנת לנו חלוקה בין יום ללילה, והירח נותן לנו את החודש (ירח = ירח). ראש חודש נקבע על פי הירח המתחדש, וממנו נגזרים הימים הטובים, ראש השנה ויום הכיפורים.

החלוקה ליום ולילה ולחודש היא חלוקה טבעית. באפיק זה זורם הטבע. אין השבת שייכת כלל לטבע. וכי מה המיוחד במספר שבע, היכן הוא בא לידי ביטוי בחומר הקיים?

אמנם, כל האנושות קיבלה על עצמה את חלוקת הזמן לשבועות, אך לא מתוך הטבע אלא כמורשת היסטורית מאדם הראשון, אשר הוריש לבניו את החלוקה לשבע בעקבות בריאת העולם בשבעת ימי בראשית³. אם כן, קדושת יום השבת מקורה הוא בעולם העליון, עולמו של הקב"ה. הוא אשר החליט שהעולם ייברא בשבעה ימים. אכן, לפי זה, מן הראוי היה שכל האומות ישבתו בשבת, שהרי כולם בני אדם הראשון הם. אך לא כך הנהיג הקב"ה את עולמו. הוא הניח לכל העולם את הספירה השביעית, אך את קדושת השבת נתן רק לישראל.

"שם שם לו חק ומשפט"⁴ במרה נצטוו ישראל על השבת, שלא ירד בו המן ונאסר על ישראל ללקוט בשבת, ואח"כ בעשרת הדברות. לכן ישראל הם השובתים ביום קדוש זה, ואילו "גוי ששבת חייב מיתה"⁵.

ג. בין שבת ליום טוב

אינה דומה שבת לימים הטובים. כאמור, קביעת ראש חודש קובעת גם את המועדות, וקידוש החודש הרי הוא מסור לבית דין של ישראל: "ישראל דקדשינהו לזמנים"⁶, כך מסבירה הגמרא את סיומת הברכה: 'מקדש ישראל והזמנים'. לכן קדושת יו"ט נסמכת על קדושת ישראל. ודאי גם היא מן השמים, ודאי יורדת הקדושה העליונה ופוגשת את בית דין הגדול של ישראל, ועל פי הנחיות בית הדין מתחברת קדושה זו לימים הטובים.

לא כזאת היא קדושת השבת. אין היא זקוקה לישראל שיקדשוה, אלא יורדת מלמעלה וחלה על היום השביעי. מתוך כך, היא רחוקה יותר מאיתנו. החיבור שלנו עם השבת אינו נעשה כחיבור עם יום טוב. כדי להתחבר עם השבת אנו חייבים לעבור תהליך של התקשרות והתחברות עמה.

3. עיין בכוזרי, מאמר ראשון נז'. 4. שמות טו, כה. 5. סנהדרין נח, ב. 6. ברכות מט, א.

ד. שלוש התפילות בשבת

ומכאן ההבדל בתפילות:

בכל ימי החול וכן בימים הטובים מתחברים אנו עם היום מתחילתו כמו בהמשכו. אולם בשבת החיבור שלנו בתחילת השבת, בתפילת ערבית, שונה מהחיבור בשחרית, והחיבור בשחרית שונה מהחיבור במנחה של שבת.

בערבית אנו מקבלים את השבת מרחוק, מבריאתו של עולם, כשנסתיים מעשה שמים וארץ. "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם..."⁷. לפיכך בתפילה זו אנו מדגישים, "אתה קידשת את יום השביעי לשמך". קדושת השבת עדיין היא חלקו של הקב"ה.

בחלק המשותף לכל התפילות, "רצה במנוחתנו", בליל שבת נוהגים לומר: "והנחילנו ה' אלוקינו באהבה וברצון שבת קודשך, וינוחו בה ישראל".

השבת היא לשון נקבה כאשר היא עומדת בפני עצמה, לכן ישראל נחים בה.

בבוקר, אנו מתקדמים ביכולתנו לקבל את השבת.

אז אנו כבר חשים כיצד נמסרה השבת לנו, ישראל, במתנה ולא ניתנה לגויים. במרה ובמעמד הר סיני נצטוו רק ישראל על השבת, בהעמקת החיבור של השבת אל העולם, ובייחודיות של ישראל, שהם המתחברים עם השבת.

לכן אומרים: "והנחילנו ה' אלוקינו באהבה וברצון שבת קודשך, וינוחו בו ישראל". שבת לבדה היא נקבה. אבל "שבת קודש" היא לשון זכר. בבוקר יום השבת מתחברים אנו, ישראל, עם קדושתה, ולכן אנו נחים בו, ב"שבת קודש".

למעלה מאלה זהו זמן מנחה בשבת, "רעוא דרעוין", רצון הרצונות, עת רצון שורה על כל ישראל.

אומרים חז"ל⁸:

"שלושה מעידים זה על זה.

הקב"ה וישראל מעידים על השבת.

הקב"ה והשבת מעידים על ישראל.

ישראל והשבת מעידים על הקב"ה.

בתחילת השבת, כל אחד מהחוט המשולש עומד בפני עצמו. הקב"ה נותן התורה והשבת, השבת – מתנה וישראל המקבלים. אך בעת הרצון של מנחה מתחברים שלושתם יחד:

"אתה אחד ושמך אחד

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ

תפארת גדולה... יום מנוחה וקדושה לעמך נתת".

7. בראשית ב, א. 8. תו"ס חגיגה ג, ב ד"ה "ומי כעמך".

ההתחברות בין ישראל והשבת היא מקסימלית. לכן לא נזכרת כלל השבת בתפילה המיוחדת של מנחה. "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת". המתנה נמסרת בשלימותה לישראל, וכאשר מזכירים את ישראל, השבת בלועזה בהם ואיננה מופיעה כיחידה עצמאית.

מכאן מובן השינוי בהמשך: "והנחילנו ה' אלוקינו באהבה וברצון שבת קודשך וינוחו במ ישראל מקדשי שמך". אם עד כה היו ישראל והשבת שתי ישויות נבדלות וישראל נחים בשבת, הרי שכאן הם ישות אחת, וישראל נחים במ – בעצמם, כי הם ושבת – חד.

אם כן, הנוסח המיוחד הזה, הנראה כשגיאה דקדוקית, "והנחילנו שבת קודשך, וינוחו במ ישראל", אינו שגיאה, אלא הוא מבטא את עומק ההרגשה והמדרגה המיוחדת של מנחה של שבת.

אם בשתי התפילות הראשונות ישראל נחים בשבת, הרי כאן הם נחים במ, בישראל עצמם.

הנוסחאות הבאות "לתקן" את השגיאה הדקדוקית – אין להן מקום, וצריך לשמור על הנוסח העתיק כמקובל בסידורים הישנים.

העונג המתגלה בשבת

יש לשאול מדוע אנו מבקשים שהקב"ה יקדש אותנו במצוותיו, והרי בימות החול אנו מברכים אשר קידשנו במצוותיו (בלשון עבר)? וגם: בחול אנו אומרים אשר קידשנו במצוותיו (לשון נסתר), ובשבת אומרים קדשנו במצוותיך (לשון נוכח)?

והעניין, דהנה העבודה בימות החול מעוררת את התענוג העליון, והוא מוכן ועומד להתגלות, וביום השבת הוא מתגלה ממש. זהו שאנו מבקשים בשבת קדשנו במצוותיך - שיתגלה בחינת עונג העליון. אבל בחול אומרים אשר קידשנו במצוותיו, לשון עבר, היינו העונג שנמשך כבר בבחינת העלם. לפי זה מובן גם מה שבשבת אומרים מצוותיך (לשון נוכח) מפני שהעונג בא לידי גילוי; ואילו בחול אומרים מצוותיו (לשון נסתר), שכן העונג הוא עדיין בהעלם.

"ליקוטי תורה" בשלח ב, ב-ג 'קדשנו במצוותיך'

תוספת נפש רוח ונשמה

אמנם לדעת האלוקי האר"י זל"ה כתב האלוקי הרב חיים ויטאל זל"ה וז"ל: הנה באומרך "בואי כלה" בקבלת שבת אז תכוון שתקבל תוספת הנפש, וב"ברכו" תכוון לקבל הרוח, ובאומרו "ופרוס סוכת שלום" תכוון לקבל הנשמה, וכל אלו הם בסוד הלילה שהוא המלכות. ואחר כך בבוקר תכוון ב"ברכו" לקבל נפש, ובסמיכת גאולה לתפילה לקבל רוח, ובמוסף ב"איה מקום כבודו" לקבל הנשמה, ושלושתם מן הת"ת (=התפארת) מידת יום, עכ"ל.

"חסד לאברהם" מעין ב נהר מט